

Сакиева С.С., Осмоналиева С.Ч., Тобокелова С.А.

КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДАГЫ ТРАДИЦИЯ ЖАНА ИННОВАЦИЯ (2-макала)

Сакиева С.С., Осмоналиева С.Ч., Тобокелова С.А.

ТРАДИЦИЯ И ИННОВАЦИЯ В ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА (2-статья)

УДК: 378:43

Кыргыз эли-байыркы улуттардын бири. Ал өзүнүн кайталангыс тарыхы бар, дүйнөлүк маданияттын казынасына өз салымын кошкон таланттуу жана жоомарт эл. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тил жөнүндөгү мыйзамы негизинен үч маселени алдыга койду: биринчиден, түпкү элдин тилинин тазалыгын сактоо, аны андан ары өнүктүрүү, өз эне тили катарында мектептерде, бала бакчаларда, орто жана жогорку окуу жайларында окуп-үйрөнүүнү мындан ары жакшыртуу: экинчиден, бул тилди башка улуттун өкүлдөрүнүн окуп-үйрөнүүсүн уюштуруу жана ишке ашыруу: үчүнчүдөн, тилди илимий-изилдөө иштерин мындан ары өркүндөтүү. Бул милдеттердин биринчи жана үчүнчү бөлүгүн ишке ашыруу башталгыч класстагы кыргыз тилин окутууга жана аны өркүндөтүүгө байланышкандыгын белгилөөгө болот.

Эне тили боюнча түзүлгөн окуу программасынын талабы боюнча кыргыз тилин окутуу бөлүмү "Фонетика, грамматика, жазуу эрежелери жана кеп өстүрүү" деп аталып, ал 2-4-класста "Кыргыз тили" окуу китептери менен окутулуп үйрөтүлөт. Бөлүм эне тилин окутуу методикасынын бир тармагы катарында үйрөтүлүп, ушул илим менен бирдикте өнүгүп, изилденип келүүдө. Ал эми анын аткаруу функциясы ары татаал, ары так экендигин белгилөөгө болот. Себеби, бул бөлүмдө фонетика, грамматика (синтаксис, морфология), туура жазуу эрежелери (орфография, жат жазуу, дил баян, баяндаманын түрлөрү, байланыштуу кеп, сөздүк жумушу, сүйлөм ж.б.), үйрөтүлөт. Ар бир бөлүмдү үйрөтүүнүн өзүнчө өзгөчөлүгү бар экендигин байкоого болот. Ал эми бул бөлүмдүн калыптануу, өнүгүү жолу өзүнчө тарыхый өнүгүүгө ээ. Анын өнүгүүсүн 4 этап менен бөлүп кароого болот.

Биринчи этабы 1900-1920-жылдарды кучагына алат. Бул мезгилге революцияга чейинки басылган эмгектерди кошууга болот.

Экинчи этабы 20-50-жылдардагы калыптанышын кучагына алат. Бул мезгилдеги калыптануусунда И.Арабаев, К.Тыныстанов, С.Нааматов, Н.Макешов, М.Жаңыбаевдин эмгектери менен байланышкан. И.Арабаевдин "Жазуу жүзүндө саамалыгы" 1925-жылы басылган. Эмгек орфографиялык эрежелерди үйрөтүүгө арналган алгачкы методикалык окуу куралы болуп саналат. Мында 11 (он бир) сабакты окутуунун жолдору берилген. Биринчи сабак тыбыш, тамга (эрин) үн аталып, анда кыргыз тилдин бардык тамгалары жана алардын кошумча билимдери көрсөтүлүп, тыбыш, тамга деген эмне?

Кыргыз тилинде канча тыбыш, тамга бар? Алар кайсылар? - деген суроолор берилип, анын көнүгүү катарында берилген сөздөрдү тыбыш, тамгаларга ажыратууну сунуш кылат. Экинчи сабак а, о, у тыбышына, үчүнчү сабак сөз, төртүнчү сабак сөз мууну, 5-сабак жоон жана ичке сөздөр, 6-сабак бири-бирине тиркелип жазыла турган жана тиркелбей жазыла турган тамгалар, 7-сабак сөз кошумчалары (мүчөлөрү), 8-сабак кошумчалардын жазылышы, 9-сабак тыбыш тамгаларынын (к, г) көрүнүштөрү, 10-сабак б тыбышынан мурда үндүүлөрдүн жазылышы, 11-сабак макал-лакаптар менен тааныштырууга арналган. Ошондой эле тыбыш-тамга, үндүү, үнсүз, жоон, ичке үндүүлөр, сөз, муун жөнүндө түшүнүк берилген. Эмгектин мазмуну жана түзүлүшү эне тилин окутууга карата бир топ маанилүү методикалык кеңештерди бере алгандыгында. Учурунда бул колдонмо карангыда жол издеген мугалимдер үчүн сабак боло алганды-гын окутуунун методикасында саамалык катары баалоого болот.

С.Нааматовдун "Тилибиздин метоикасынан", "Балдар алип-бээсинин метод каты", "Башталгыч мектептер үчүн кыргыз тилинин метод көрсөтмөсү", "Кыргыз тилинин методикалык көрсөтмөсү" аттуу методикалык эмгектеринин 30-жылдары жаралышы И. Арабаевдин "Жазуу жүзүндө саамалыгынан" кийинки жылдары жаралган эмгек болуп эсептелет. Бул эмгектер негизинен сабатка үйрөтүүнүн методикасына арналган.

30-жылдары жаралган эмгектердин ичинен өзгөчөлөнгөндөрдүн катарына Н.Макешов, М.Жаңыбаевдин "Туура жазууга көнүгүүлөрдүн жыйнагын" (1-4-класс) кошууга болот. Бул эмгектердин максаты-окуучулардын каллиграфиялык сабаттуулугун арттыруу болгон. Таза жазууну үйрөтүүгө карата 30-50-жылдары өзгөчө маани берилген. Окуу планында 1-4-класстарда жумасына бир сааттан таза жазуу сабагы киргизилип, аларды үйрөтүүгө карата мугалимдерге таза жазууга карата бир жумалык курс, аларды өткөрүүнүн методикалык иштелмелери сунуш кылынган. Мындай жумуштарды жүргүзүүнүн негизги максаты-баланын орфографиялык кат-сабаттуулугун арттыруу болуп эсептелген. Жалпысынан алганда, бул этаптагы өнүгүү таза жазуунун үйрөтүлүшү боюнча бир топ иштер жүргүзүлгөн.

Кыргыз тилинин методикасынын өнүгүүсүнүн үчүнчү этабы 60-90-жылдарга таандык. Үчүнчү этаптагы өнүгүүсү тилдик материалдарды окутууга карата теориялык жана практикалык жактан изилденди, өнүгүү жолуна карай багыт алды. Грамматикалык материалдарды окутууга карата К.

Сартбаевдин (1965), Б.Рысбекованын (1972), А. Мураталиеванын (1975) кандидаттык диссертациялары корголду. "Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы" аттуу фундаменталдык эмгекте (1965) грамматикалык материалдарды окутуу деген өзүнчө бөлүм иштелип, анда морфологиялык жана синтаксистик материалдарды, туура жазуу эрежелерин окутуунун методикалык ыкмалары иштелген. Бул бөлүм теориялык жана практикалык жагынан абдан терең изилденген, мугалимдерге практикалык жагынан көп материалдар берилген. Эмгектин грамматика бөлүгүн иштөөдө методист-окумуштуулар К. Сартбаевдин, Б. Рысбекованын, Э.Бердибаевдин эмгектери абдан чоң болгон.

Кыргыз тилин окутуу методикасында К. Сартбаевдин өзүнчө орду бар. Окумуштуунун эмгектерин талдап көргөндө, аларды түрдүү багыт менен изилдегенин көрүүгө болот. Атап айтканда, сөз түркүмдөрүн окутуу, 1-2-класстарда изложение жана сочинение жазууга үйрөтүү, жазуу жумуштарына баа коюунун нормалары, кыргыз тилин окутуудагы көрсөтмөлүүлүк, башталгыч класстын окуучуларынын стилистикалык каталары жана аны түзөтүү жолдору, окуу китептерин түзүү (кыргыз тили, алиппе, желекче), орфографиялык эрежелерди үйрөтүү, класстан тышкаркы окууну жүргүзүү ж.б. Бул изилдөөлөрдү кыргыз тилин окутуу методикасын окутууга карата мугалимдерге жардам иретинде сабактын иштелмелери иштелип чыгылган эмгектер болгон.

Кыргыз тилинин окутуунун калыптанышында Б.Рысбекованын да эмгектери башталгыч билим берүүдө өз салымын кошо алган. Анын башталгыч класста зат атоочту, таза жазууну үйрөтүүгө карата эки чоң көлөмдөгү монографиясы жарык көргөн. Бул элементтердин аты айтып тургандай, мугалимдерге жол көрсөтүүчү курал болгон.

60-90-жылдары методикалык табияты жагынан жатык, практикалык жагынан жетиштүү макалалар байма-бай жарыяланып турган. Макалалардын мазмуну окутуунун мааниси жана максатына, байланыштуу кепти өстүрүүгө, изложение жана сочинение жүргүзүүгө, жазуу жумуштарын жүргүзүү жана баалоого, таза жазуунун өзгөчөлүгү, сөз өстүрүү, кыргыз тили сабагындагы көрсөтмөлүүлүк, жомокторду окутуунун ыкмалары, орфографиялык жумуштар, сөз түркүмдөрүн окутуунун методдорун өркүндөтүүгө арналган, ага карата бир топ жумуштар аткарылган.

90-жылдардан баштап түзүлгөн кыргыз тили окуу китептеринин түзүлүшүнө практик мугалимдер тартылып, вариативдүү окуу китептери иштелди, алар мектепте колдонула баштады. Бирок тилдик материалды окутууга илимий-методикалык изилдөөлөр 60-90-жылдарга караганда бир топ солгундап кеткени байкалат. Окуулардын жаңыдан түзүлгөнүн эске албаганда, мугалимдер жаңы методикалык куралдар менен камсыз боло элек. Ошондуктан кыргыз тилин окутууну өркүндөтүү үчүн төмөнкү проблемаларды иштеп чыгууну учур талап кылууда.

1. Фонетиканы окутуунун методикасын түзүү.
2. Синтаксисти окутуунун методикасын түзүү.
3. Орфографиялык материалдарды окутуунун методикасын түзүү.
4. Стилистикалык каталар, алар менен иштөөнү уюштуруу жолдору ж.б.

Адабияттар:

1. *Н.Ишекеев*. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы.-Б.: 1992.
2. *А.Осмонкулов*. Эне тилин окутуунун тарыхынан.-Ф.: 1982.
3. *С.Турусбеков., Э.Бердибаев., Б.Рысбекова., К.Сартбаев*. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы.- Ф.: 1965.